

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Kyrkan ligger mitt i Söderala socken invid byarna Bers, Heden, Hov och Orsta. Landsvägen finns norr om kyrkan, äldre bebyggelse samt moderna villor och hyreshus omgärdar tillsammans med öppen odlingsmark kyrkoområdet.

Kyrkomiljön innefattar prästgården, sockenstuga, de gamla kyrkstallarna, kyrkoarrendatorbostad och Kyrkans hus, som är det gamla kommunhuset som i början av 1990-talet övertogs av pastoratet. Kyrkogården inrymmer tillsammans med kyrkobyggnaden, klockstapel och begravningskapell.

2.2 Kyrkan

Kyrkan som antagligen har sin tillkomst under andra hälften av 1100-talet eller senast under 1200-talets första år. Portalen i södra korsarmen anses höra ihop med den ursprungliga byggnaden, den är daterad till tidigt 1200-tal och kyrkans tillkomsttid är därför osäker. Den har tidigare ansetts vara uppförd på 1100-talet. Kyrkan tillhör den så kallade Sigtunagruppen. Söderala kyrka är den bäst bevarade kyrkan från denna stilgrupp. Kyrkan är byggnadshistoriskt och arkitektoniskt mycket intressant och unik då den är den som i sin korsform är bevarad från byggnadstiden. De övriga kyrkorna i Sigtunagruppen är antingen rivna eller kraftigt ombyggda. Kyrkan har en korsform och är försedd med ett centraltorn. Den är byggd i ett sammanhang utom vapenhus och sakristia. Vapenhuset är tillbyggt under senmedeltiden och ombyggt vid sekelskiftet 1900. Sakristian tillkom 1711-12 och ersatte då en medeltida sakristia. Ovanför valvet på den södra korsarmsgaveln finns rester av medeltida ställningsvirke inmurat i murverket.

Kyrkan har genomgått två stora restaureringar under 1900-talet. Den första genomfördes 1903-04 och kyrkan genomgick då en stor förändring både interiört och exteriört. 1961 påbörjades nästa stora renovering som sträckte sig fram till 1963. Den leddes av professor Erik Lundberg. Nu gjordes återigen stora förändringar. Framför allt den fasta inredningen kom att få en mycket modern gestaltning och det är det utseendet som finns idag.

Söderala kyrka är byggd i gråsten med mittfyrkant med centraltorn, korsarmar och kor med absid. Exteriören är idag en stilblandning från de tidigare genomförda restaureringarna. Det förhöjda tornet och de svängda gavlarna är kvar från 1903-04 års restaurering. De frilagda murarna, nya portaler, förändring av fönster samt retuscherade yttermurar härrör från Lundbergs restaurering på 1960-talet.

Det centrala valvet över korsmitten är av ett ovanligt slag, ett ribblöst kryssvalv murat av gråsten. Koret och transepten har tunnvalv av gråsten och sandsten, sannolikt samtida med övriga kyrkans byggnadstid. Långhuset har nu ribbkryssvalv av tegel, vilka troligtvis tillkom på 1400-talet. Det finns spår som tyder på att man tidigare haft öppen takstol av trä. Valven är täckta med kalkmålningar som antagligen tillkom omkring år 1500. Dessa togs fram i samband med 1903-04 års restaurering och blev då delvis kraftigt förändrade. Vissa delar övermålades helt med nya framställningar, då originalen ansågs stötande. Även omfattande retuscheringar gjordes. Valvmålningarna utmärker sig från andra målningar i landet. Det är ovanliga framställningar och de skiljer sig stilmässigt och ikonografiskt från övriga målningar. De har ett högt konst- och kulturhistoriskt värde trots de stora ingreppen.

Altaret är ett enkelt stenaltare som omramas av en altarring av trä. Bakom altaret finns korutsmyckningen ”vinträdet” av Ivan Jacobsson, en relief i trä med inläggningar i guld och platina. På en träbjälke över koret vilar triumfkrucifixet som antagligen är från tiden runt 1500. Det rengjordes, färgkompletterades och sattes på sin nuvarande plats 1963. Predikstolen tillkom även den på 1960-talet och är en rak och enkel konstruktion. Den är blå med detaljer i guld. I den norra korsarmen finns orgeln som även den är ritad av Lundberg och byggd av Åkerman och Lund i Knivsta. Den är målad i samma blåa kulör som predikstolen. Bakom orgeln finns en glasmålning som tidigare var placerad i korets sydfönster. Den gjordes 1936 av Ernst Söderberg. Bänkarna som är grönbetsade och trävita med höga gavlar ersatte under 1960-talet de äldre bänkarna. Lundberg är en omdiskuterad arkitekt som har varit med vid flera kyrkorestaureringar i Sverige, en hel del av de kyrkorna blev kraftigt omgestaltade. Söderala kyrka är en av de som Erik Lundberg tydligt satt sin prägel på och idag är Lundbergs arbete restaureringsideologiskt intressant.

2.3 Kyrkogården

1861 ersattes den gamla bogårdsmuren med ett staket av järn och den medeltida kyrkogården utvidgas åt öster. 1895 utvidgades återigen kyrkogården, den här gången söderut och gravkapellet uppförs. Nordväst om kyrkan finns en del äldre gravvårdar från mitten av 1800-talet, främst gjutjärnskors. Kyrkogården omgärdas nu omväxlande av ett modernt järnstaket och häck.

2.4 Klockstapeln

Klockstapeln nämns första gången 1703, den var då placerad sydväst om kyrkan. Vid restaureringen 1904 flyttades

klockstapeln till Baggberget som ligger ett par kilometer från kyrkan och klockstapeln användes där som utkikstorn. 1959 återfördes stapeln till kyrkoområdet och återfinns nu drygt 150 meter öster om kyrkan. Kyrkklockorna finns nu i kyrktornet och klockstapeln används för förvaring.

2.5 Begravningskapell

Begravningskapellet är uppfört 1895 på den då nya delen av kyrkogården. Byggnaden är i nyklassicistisk stil med rundbågiga fönster. Byggnaden har en enkel utformning med stilelement från den klassiska arkitekturen som den rundbågiga fris som löper runt takfoten. I källarvåningen finns kistförvaring. Interiören är ljus och enkel.

2.6 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Söderala kyrka har en lång och anmärkningsvärt intressant historia som börjar redan vid andra hälften av 1100-talet eller vid början av 1200-talet. Då uppförs den kyrka som än idag finns i Söderala. Kyrkan har genomgått två stora renoveringar under 1900-talet som båda tydligt satt sina spår i kyrkobyggnaden. Kyrkan är i sin form av korskyrka unik och har mycket höga kulturhistoriska, byggnadshistoriska och arkitektoniska värden. Här finns valvmålningar som trots att de bitvis blivit kraftigt restaurerade och retuscherade måste betraktas som enastående exempel på 1500-talets måleri. De är unika i sitt slag och skiljer sig från övrigt bevarade valvmålningar i landet. De har ett mycket högt konstnärligt och kulturhistoriskt värde.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- Kyrkans grundform som korskyrka med centraltorn som är intakt från byggtiden är unik och byggnadstekniskt och arkitektoniskt mycket intressant. Unikt i Söderala är att kyrkan är uppförd i ett sammanhang med en ovanlig grundform och med centraltorn. Även valvslagningstekniken är ovanlig och pekar på andra influenser än de gängse.
- Kalkmålningarna i kyrkans valv och på väggarnas överkanter är unika. Sannolikt har även väggarnas nedre delar varit målade. Det finns antagligen äldre målningsslager under de befintliga kalkmålningarna. Detta måste beaktas vid kommande restaureringar samt vid eventuella håltagningar för att inte skada äldre skikt. Målningarna har bitvis restaurerats hårt under 1900-talets båda restaureringar. Målningarna har ett mycket högt konstnärligt och kulturhistoriskt värde på grund av sin höga ålder och sin originalitet.
- Den omfattande restaureringen som utfördes av Erik Lundberg på 1960-talet är omdiskuterad men är i sig intressant. Den är mycket tidstypisk med sina raka linjer i den fasta inredningen och enkla formspråk. Restaureringen var mycket genomgripande både interiört och exteriört och har tydligt satt sin prägel på kyrkan. Lundberg gjorde flera kyrkorestaureringar runt om i Sverige och den i Söderala är en tydlig Lundbergrestaurering. Den är restaureringsideologiskt och arkitektoniskt mycket intressant.
- I den södra korsarmsgaveln finns rester efter ställningsvirke inmurat. De delarna är mycket bevarandevärda då de kan vara en viktig pusselbit i eventuell framtida forskning.

2.7 Källor, litteratur och övriga uppgifter

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA): Handlingar rörande Söderala kyrka.

Länsstyrelsen Gävleborg: Ärendearkivet Kulturmiljö
Hälsinglands museum: Skissbok, Blombergsson

Muntlig källa: Ann Catherine Bonnier, docent Sveriges kyrkor
RAÄ; Åke Jansson, kyrkvaktmästare i Söderala 1970-2004.

Blombergsson, Svante Albert: Norrlands vuer. Stockholm
1836.

Bonnier, Ann Catherine: Kyrkornas vittnesbörd, i
Bebyggelsehistorisk tidskrift 1994.

Broman, Olof Johannis: Glysisvallur. II. Uppsala 1912-1948.

Carlsson, S L: Sveriges kyrkoglar. Lund 1973.

Cnattingius, Nanna: Söderala kyrka. Hälsinglands kyrkor.
[Uppsala] 1982.

Qvarnström, Axel Wilhelm: Anteckningar om Söderala
socken i Gävleborgs län. III. Söderhamn 1904.

Nylander, Lars: Söderala kyrka. Ofullbordat manuskript.

Nylander, Lars: Sju undangömda tavlor från 1749, om
konstnären Carl von Köln, bildhuggaren Johan Blomberg, sex
kungaporträtt och kyrkoherde Erik Montén, i Hälsingerunor
1998.